

З ТАВРОМ ВОРОГІВ НАРОДУ

У статті, підготовленій на основі документальних матеріалів Служби безпеки України та інших джерел, раніше закритих для науковців, розповідається про трагічну долю викладачів, співробітників та студентів Житомирського агроєкологічного університету, які стали жертвами масових незаконних репресій 20-30-х років ХХ ст., складні та суперечливі процеси становлення цього навчального закладу. Жертвами кривавого сталінського режиму в Житомирі стали студенти та викладачі Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту, які після його закриття були переведені до ЖСП. Жити з ганебним тавром націоналіста та ворога українського народу довгі роки був приречений Іван Огієнко.

Ключові слова і словосполучення: політика пролетаризації, кампанії чисток, вороги народу, націоналізм.

Сьогодні ми дуже часто звертаємось до нашого минулого і прагнемо заповнити так звані «білі плями» нашої історії, дослідити ті її сторінки, які тривалий час замовчувались або зображались у викривленому, далекому від реальності світлі. Безумовно, нам необхідно в сучасних умовах не тільки усвідомити своє минуле, а й глибоко і всебічно проаналізувати подані нам уроки.

Зокрема, в історії України залишилися теми, які були практично недоступні для дослідників у минулому, адже пов'язані з ними документи зберігалися в «спецархівах» Серед таких тем — масові незаконні репресії в 20-х-30-х роках ХХ ст. Актуальність та особливність даного дослідження полягає в тому, що автор на основі нових, ще не досліджених документальних джерел розкриває трагічну долю викладачів та студентів Житомирського агроєкологічного університету, які стали жертвами масових сталінських репресій, справжнього геноциду.

Важко читати сторінки сфабрикованих слідчих справ, які дуже рідко відрізняються одна від одної. За ними — трагедія кількох поколінь наших співвітчизників, муки катувань, щоб мати «визнання ворожої діяльності», нищення людської гідності.

Особливо тяжкий удар був нанесений інтелігенції. Адже за ці два десятиріччя відбулася майже повна заміна старої інтелігенції. Значна частина її була знищена або асимільована в нову, певна частина взагалі опинилася в еміграції, а та, що залишилась в Україні, була поставлена в такі умови, коли свої функції вона змушена була виконувати винятково у рамках класової ідеології та політики. В ці роки була створена так звана робітничо-селянська інтелігенція, або соціалістична, якій відводилось місце бути «прошарком» між робітничим класом і селянством. Безумовно, ці процеси досить неоднозначні: з одного боку, можна про-

стежити значний кількісний ріст інтелігенції, з іншого, — різко знизився її культурний та інтелектуальний потенціал.

Архівні документи свідчать, що застосування насильства відбувалося спочатку стосовно старої інтелігенції, а згодом — і значної частини нової генерації української еліти, яка щиро вірила в торжество ідей соціальної справедливості, дала зразки самовідданого служіння народові.

Яскравою ілюстрацією цих процесів може бути доля декількох поколінь викладачів, співробітників та студентів Державного агро-екологічного університету України.

Складний, героїчний і водночас трагічний шлях пройшов колектив ВНЗу за ці роки. Грізні бурі пронеслися над його викладачами і вихованцями. Адже довелося зазнати всіляких перекручень, пов'язаних з політичною обстановкою в Україні, породжених тоталітарним режимом, сталінізмом, пройти крізь горнило другої світової війни, яка принесла нашому народові незліченні жертви й руйнування.

Коли горгаєш архівні документи, до тебе долинає грізний подих тієї пори, сповненої водночас віри у краще майбутнє.

1921 року, після того, як західні землі України, зокрема і Волинської губернії, відійшли до Польщі, з села Ледухова Кременецького повіту в Нову Чорторию тодішнього Новоград-Волинського повіту було переведено сільськогосподарську школу, на базі якої створено Волинський агрономічний технікум. 1 вересня 1922 року Народним комісаріатом освіти УСРР прийнято Тимчасовий статут про межові технікуми, за яким Волинський агротехнікум привівнювався до вузу. Ця дата й вважається днем заснування університету. У жовтні 1929 року агрономічний технікум із Нової Чорторії переводиться в Житомир, об'єднується із землевпорядним, і таким чином, утворюється сільськогосподарський політехнікум із трьома відділеннями: агрономічним, землевпорядним і робфаком [1, с.27-29].

То був період, як тоді казали, «великого перелому», коли дуже активно згортали НЕП, переходили до суцільної колективізації, до «підхльостування країни». Особливо гострою була потреба у спеціалістах, здатних організовувати й вести великомасштабне сільськогосподарське виробництво на нових засадах. Нестача висококваліфікованих кадрів посилювалася в Україні ще й боротьбою зі «шкідництвом» й «націоналізмом», жертвою якої стали сотні й тисячі представників інтелігенції. Саме за цих умов у республіці значно розширилася мережа сільськогосподарських вузів і технікумів, збільшилася кількість студентів у них. Якщо 1929 року в Україні було 8 сільськогосподарських вузів, в яких навчалось 8,8 тисячі студентів, то на початку 1933 року — 21 інститут (17,5 тисяч студентів) і 200 технікумів (30 тисяч студентів) [2, с.82].

Реорганізації зазнав і Волинський сільськогосподарський політехнікум. З 12 червня 1930 року він уже називається сільськогосподарським інститутом технічних культур. Того ж самого року до нього приєднали Сумський сільськогосподарський інститут буряківництва,

а 1933 — року Кам'янець-Подільський сільськогосподарський інститут технічних культур (агрономічний факультет). З 1934 р. до 1994 р. вищий навчальний заклад носив назву сільськогосподарського інституту, а від 30 серпня 2001 року на його базі створено якісно новий вищий навчальний заклад — Державний агроекологічний університет України [3, с.7-9].

Документи свідчать, що в ті часи, коли було засновано ВНЗ, працювати й учитися доводилося в надзвичайно важких умовах. Громадянська війна принесла в Україну страшну розруху і голод. Не вистачало найелементарнішого — навіть паперу, щоб конспектувати лекції, які до того ж читались у неопалюваних аудиторіях. І все ж заняття відбувались, студенти вперто здобували знання, більше того — вони активно включались у рух за ліквідацію масової неписьменності. А тоді в Україні три чверті дорослого населення не вміли ні писати, ні читати. Майбутні спеціалісти, викладачі стали організаторами агрошкіл у багатьох селах Житомирського та Черняхівського районів.

Новий етап в житті інституту постає в період так званої перебудови сільського господарства сталінської колективізації, зростанням його механізації, що викликали потребу в розширенні й перебудові системи підготовки спеціалістів для села. Листопадовий (1929) Пленум ЦК ВКП(б) дав спеціальну вказівку ЦК КП(б) України про перебудову роботи сільськогосподарських вузів у напрямі підготовки в них спеціалістів, здатних будувати велике громадське сільськогосподарське виробництво.

Тому студенти із викладачами залучалися не тільки до пропаганди завдань колективізації, а й безпосередньо до організації колгоспів. Зокрема, восени 1929 року для проведення днів колективізації та врожаю в Овруцький та Попільнянський райони були направленні бригади по 10 чоловік. А в Іванківський та Троянівський — по 20. При інституті відкрито курси агрономів та колгоспних бригадирів, проводилися триденні семінари голів колгоспів, організаторів праці та рахівників [4, с.41].

Порядок денний зборів засвідчує, що студентський колектив жив напруженим життям: обговорювалися питання про допомогу англійським шахтарям, організацію шефства над частиною червоного козацтва та курсантами окремої сотні зв'язку 44-ї дивізії, над польським та українським піонерськими загонами. Коли загострилось становище на Далекому Сході, студенти сільськогосподарського заявили про свою готовність колективно вступити добровольцями до Далекосхідної армії. У цей час особливою популярністю користувались оборонні й технічні гуртки, в яких готували навіть пілотів [5, с.43, 45].

Водночас багато чого робилося, щоб поліпшити умови життя й навчання студентів. Стипендіальна комісія при визначенні, хто має право одержувати стипендію, враховувала і соціальний, і сімейний стан. Призначали її студентам із бідняцьких сімей, тим, чий батьки платили сільськогосподарський податок у сумі 12 карбованців, крім того, були передбачені полуторні та сімейні стипендії. Студенти із

селянських сімей, сільгосподарок яких був меншим від 50 карбованців, звільнялися від плати за навчання [6, с.51].

Діяла в інституті комісія по поліпшенню побуту учнів. У документах того часу зустрічаємо її назву — КУБУЧ, — аббревіатура з російського — «Комиссия по улучшению быта учащихся». Так, на кошти КУБУЧу були відкриті амбулаторія, безкоштовні лазня, голярня, мала вона й студентський будинок відпочинку. Комісія виносить на збори питання про роботу студентської їдальні, розрахованої на 600 місць. Ідеться про те, щоб довести поживність обідів до 2200 калорій, а для цього навчальні господарства, радгоспи «Левківський» — в Житомирському та «Осники» — в Черняхівському районах мали забезпечувати їдальню всіма необхідними продуктами [7, с.32, 45].

У довоєнні роки інститут став також важливим центром наукових досліджень, що особливо активізувалися після того, як 1933 року почала функціонувати аспірантура, прикріплена до кафедри технічних культур по секціях: буряківництво, хмелярство, картоплярство. Тематика досліджень включала такі теми, як підвищення родючості поліських ґрунтів, ефективність застосування добрив, створення і впровадження високоврожайних сортів льону, хмелю, картоплі, агротехніка їх вирощування. Плідну науково-дослідну роботу вели професори М.Ю.Марченко, Ф.Ю.Левченко, С.В.Бельський, М.Б.Москвичов, доценти Б.Ф.Жидецький, Т.Х.Молотковський. Активно залучалися до неї студенти. Прищеплювати їм навички наукової та організаторської роботи допомагала й навчально-виробнича практика, що проводилася на основі угод із трестами «Союзцукор», «Продпром», спиртотрестом.

Суперечливі процеси формування нової інтелігенції, фахівців найвищої кваліфікації ускладнювалися політикою пролетаризації вищої школи. Поповнюючи студентські колективи вихідцями з робітників та селян, державні органи водночас дбали про звільнення вузів від «класово ворожих», «антирадянських елементів». З цією метою проводилися чистки і перереєстрація студентів. Ні освітня підготовка, ні здібності та успішність до уваги не бралися, безумовному виключенню з вищих навчальних закладів підлягали діти колишніх дворян, купців, священиків, чиновників, заможних селян та представників інших непролетарських верств.

Першу масову чистку за класовим принципом проведено в 1921 році, надалі вони стали систематичними. Ці чистки збіднювали інтелектуальний потенціал нації, негативно позначалися на якості підготовки спеціалістів. Втрачався зв'язок у династіях української інтелігенції, в яких із покоління в покоління передавалася відповідна загальна культура людини, почуття патріотизму, високого обов'язку перед народом, професіоналізм. Та на це ніхто не зважав.

Кампанії чисток і видлучення класово чужих елементів, політика пролетаризації не обминула й колектив Житомирського сільськогосподарського інституту. Як свідчать архівні документи, у 1926 році на агрофакультет прийнято 60 чоловік, із них лише 3 — представники трудової інтелігенції, решта — діти селян і робітників. Того року виклю-

чені зі складу студентів Громов та Бауман як «елементи непролетарського походження», котрі до того ж приховали свій соціальний стан і походження при вступі до вузу. Як зазначив у своєму доносі один із студентів, Бауман був сином «старого полковника». Цього було достить, щоб позбавити людину можливості вчитися [8, с.65].

На одних із студентських зборів, що відбулися 1929 року, розглядається питання (стиль збережено) «про викинення студентів 3 курсу, як дітей релігійного культу (попів) Сірової Р.І. та Полянського Б.К., які мають зв'язок із батьками, що живуть на Коростенщині». Студенту Коломійцю на тих зборах було «винесено догану» за те, що він насмілювався стати на захист своїх товаришів, заявив, ніби вони «нам не вредні». Тоді ж секретар партосередку Консевич вніс пропозицію звільнити з навчального закладу студента Возницького «як сміття в пролетарському вузі». За що ж той студент удостоївся такого гучного ярлика? За те, що приписав собі 6 років і 6 місяців робітничого стажу, бо ж насправді був, не постійним, а сезонним робітником. Та й загалом не мав права вважатися робітником, бо ж фактично він син службовця [9, с.20-23].

Ось так, під приводом пролетаризації студентської молоді прищеплювалися аморальні, антигуманні принципи і норми поведінки. Особливо активізувалися чистки після того, як для вивчення справ «сумнівних студентів» при комсомольській організації інституту було створено «легку кавалерію». 1929 року «кавалеристи» підготували матеріали на студентів Антонюка, Возницького, Анісімова. В чому звинуватили Возницького, ми вже знаємо. Ковальчук, виявляється, був не середняком, а сином куркуля, який мав 14 десятин землі і до того ж, за не перевіреними даними, служив у банді Соколовського. Приводом до виключення з інституту студента Ребицького стала така обставина: в анкеті він не зазначив, що його батьки мають 40 вуликів. Збори вирішують не допустити до захисту диплома студента ІV курсу Севрука, тому що він за станом — куркуль [10, с.24-26].

Так поступово в студентському колективі утверджувалась обстановка підозрливості, взаємного недовір'я, доносів. Причому студентів привчали писати доноси не лише на своїх ровесників, а й на викладачів. 1929 року у зв'язку в чисткою радянського апарату «легку кавалерію» було залучено до збирання «матеріалів щодо службового персоналу». Було підготовлено пропозицію просити агітпроп (відділ агітації і пропаганди) окружного парткому «прислати комуністів на директора технікуму та завідуючого земпродшколи». Бо ж директор технікуму Михалевич М.А. — син попа, завідуючий земпродшколою Тишкевич К.С. — старий офіцер, Сидокін, бухгалтер — теж старий офіцер. «А тому вони трудно проводять партлінію», що відбивається на соцстані учнів [11, с.28].

До речі, й у самому колективі викладачів обстановка не була творчою, здоровою. Давалося взнаки вороже ставлення більшовицької партії до інтелігенції, яке рік у рік посилювалося. В Україні, зокрема, ще в 1921 році велику групу професорів, науковців було вислано за кордон і на північ Росії.

Особливу активність сталінська репресивна машина в Україні розгортає наприкінці 20-х — у 30-х роках. Саме в цей час партійно-державне керівництво на чолі зі Сталіним розпочало штучно відроджувати властиве періоду громадянської війни протистояння соціальних сил, аби повернутися до методів політики «воєнного комунізму». Саме у цьому контексті і слід сприймати заяву Сталіна, зроблену на XVI з'їзді ВКП(б): «Репресії в галузі соціалістичного будівництва є необхідним елементом наступу», а також попереджає про те, що шкідництво буржуазної інтелігенції — одна з найбільш небезпечних форм опору соціалізму. Період після запровадження надзвичайних заходів було названо «новим і останнім етапом непу».

Відомий діяч соціал-демократичного руху Ф.Дан, який уважно стежив за подіями в СРСР, відзначав: «Коли на порозі 1923 року виявились перші провісники нового повороту — від НЕПу до «генеральної лінії», до політики проведення шаленим темпом зверхіндустріалізації, а надалі й колективізації, то ця лінія надто різко суперечила науковим переконанням і загальній політично-психологічній установці інтелігенції, щоб вона добровільно могла її проводити» [12, с.12].

Масові репресії, що набули в ці роки різних форм (розкуркулення, депортації, голодомор, викриття «шкідливих організацій» та ін.), давали змогу контролювати розвиток суспільних процесів.

Насамперед була розгорнута широка і цілеспрямована боротьба проти української інтелігенції, штучне її протиставлення робітничому класу і селянству. Цьому сприяли сфабрикований, як виявилось дещо пізніше, судовий процес «Спілка визволення України», розгром міфічних «Українського національного центру», «Польської організації військової», «Блоку українських національних партій». «Троцькістсько-націоналістичного блоку». Так, протягом 1930-1941 рр. в Україні було «виявлено» понад 100 різноманітних «блоків», «центрів» і «організацій». Чимало відомих вчених були тоді оголошені «шкідниками», носіями ворожої ідеології, «фундаторами лженаукових теорій».

«Справа СВУ» стала своєрідною віхою в історії інтелігенції України. Вперше так виразно проглянуло поєднання класового підходу до старої інтелігенції із звинуваченням її в націоналізмі. Це тавро стало для неї ледь не вічним. Навіть акт самогубства відомого революціонера, соратника В.І.Леніна Миколи Олексійовича Скрипника в усіх газетах України від 8 липня 1933 року було пов'язано з тим, що він «поліг жертвою тих буржуазно-націоналістичних елементів, які, прикриваючись своєю формальною належністю до партії, вийшли до нього в довір'я і використовували його ім'я для своїх антирадянських націоналістичних цілей» [13, с.211].

Тільки у справі «Спілки визволення України» (СВУ) було репресовано 45 провідних учених, письменників та інших представників інтелігенції. Серед них — віце-президент ВУАН С.О. Єфремов, науковий співробітник — ВУАН А.В.Ніковський, академік ВУАН М.С.Слабченко, дочка відомого українського драматурга М.Старицька-Черняхівська та інші.

«Нам треба українську інтелігенцію поставити на коліна, — відверто говорив один із слідчих у справі «СВУ» Брук, — це наше завдання, і воно буде виконано: кого не поставимо — перестріляємо». Вивченням кримінальної справи і матеріалів додаткової перевірки («СВУ») у 1989 році було встановлено, що всі засуджені в цій справі особи притягувались до кримінальної відповідальності необґрунтовано. У зв'язку з цим 15 червня 1989 року прокуратура УРСР внесла протест у порядку нагляду на пленум Верховного суду УРСР, в якому поставила питання про припинення кримінальної справи щодо всіх засуджених за нею осіб за відсутністю в їх діях складу злочину, тобто про їх повну реабілітацію [14, с.20-25].

За останні роки як в історичній, так і в юридичній літературі багато уваги звернено на безпідставні звинувачення української інтелігенції у справі «Спілки визволення України», але, як правило, це торкається Харківського процесу (9 березня — 19 квітня 1930 р.). Між тим боротьба з «активними учасниками» «СВУ» набула в республіці масового характеру.

Після гучного процесу розпочалися додаткові пошуки прихильників СВУ. Хвиля тих пошуків докотилася до Житомирського сільськогосподарського інституту. Був звільнений з роботи викладач Жидецький за те, що його брати були «активними учасниками Спілки» [15, с.11].

Згубно впливали на творчу атмосферу переслідування вчених із певних ідеологічних мотивів, що вело до вилучення принципів змагальності та дискусійності, глибокій монополізації одних наукових напрямів і придушення інших. Ідеологізація науки привела до суттєвої зміни стилю і змісту наукової полеміки. Все ширше у ній використовувались позанаукові аргументи та апеляція до авторитету ідеологічної влади, до рішень з'їздів, ідейні настанови вождів партії. Критичні статті починають публікуватися на сторінках не тільки спеціальних видань, а й партійних органів, і їх висновки розглядаються як вироки вченим, яких критикували.

Крім того, у 30-ті роки наукова полеміка, до того часу вузько локальна і спеціальна, знайшла широке відображення і в багатьох газетних публікаціях, імена вчених зарясніли приклеєними їм ярликами.

Позанаукові докази були особливо поширеними у практиці наукової полеміки 30-х років педагогічного колективу сільгоспінституту і робили значний вплив на долю багатьох учених. У 1931 році в журналі «Більшовик України» опубліковано статтю «Клясовий ворог на науковому фронті», в якій професор Житомирського інституту Левченко звинувачувався в шкідливій діяльності, ігноруванні марксистсько-ленінської методології у викладанні ґрунтознавства, як «керівник лабораторії дослідження ґрунтів УНДІЩу — скерував роботу в справі дослідження ґрунтів неправильними по суті шкідливими шляхами» [16, с.52].

Професору, звісна річ, довелося шукати роботу в іншому вузі. Журнальну публікацію обговорено на засіданні бюро Житомирському міському ЛКСМУ. Зазначалося, що професор Левченко «виявив

своє обличчя класового ворога на науковому фронті», вказано колективу інституту за те, що не дав належної оцінки комсомольцю Малоштаму, який намагався захищати професора, мотивував свою позицію тим, що з боку професора не бачить нічого поганого, а, навпаки, останній дуже гарно ставився до студентів». Прийнято рішення «написати доповідню до ЦК ЛКСМУ та київського МК ЛКСМУ, вимагаючи від останніх звільнення з роботи в Київському сільськогосподарському цукровому інституті професора Левченка, який являється там керівником кафедри дослідження ґрунту» [17, с.1, 2, 15, 20].

Як бачимо, засуджувалися і переслідувалися навіть елементарні прояви порядності в студентському середовищі, натомість усіляко насаджувалася непримиренність до тих викладачів, які не дотримувалися догматів пролетарської ідеології.

Якою б важкою не була ситуація для інтелігенції, спеціалістів, студентів 20-х — початку 30-х років, однак вона не йде ні в яке порівняння з тією жахливою трагедією, яка спіткала колективи вузів у 1937-1938 роках. Початок масових репресій, звільнення з роботи кращих викладачів, їхнього шаленого таврування в навчальних закладах Житомира було покладено викриттям «ворогів народу» в учительському інституті, яких очолював сам директор його, «троцькіст» Табакмахер. Повсюдно в місті розпочалися пошуки його прихильників. На кушових партзборах, які відбулися 13 січня 1937 і на яких розглядалися факти проникнення «ворогів» у навчальні заклади Житомира, зазначалося, що в сільськогосподарському інституті допущено «засмічення чужаками, пеллюрвіясами, націоналістами», а у виступі секретаря парткому Шульги визнано, що 60 відсотків лекторів інституту належать до чужаків. На зборах, а згодом в окружній газеті «Радянська Волинь», піддано шельмуванню кращих викладачів [18, с.26].

Одразу ж почали нещадно викривати чужаків. Однією з перших жертв цих викриттів став директор сільськогосподарського інституту Є.І.Горецький. Його звільнили за «притуплення більшовицької пильності, відсутність дійової, непримиренної критики, які призвели до того, що в інституті посідали керівні посади чужі і шкідливі люди». Винен був директор і в тому, що викладацький склад підібрав з буржуазних націоналістських елементів, які проводили у викладанні контрреволюційні настанови. Так, навчальною частиною керував замаскований націоналіст Сас, який свого часу на зборах Кам'янець-Подільського сільгоспінституту говорив, що в їхньому місті головною небезпекою є єврейський шовінізм, що боротьбу треба вести не тільки з антисемітизмом, а й із шовінізмом. Мав нібито Сас зв'язок із контрреволюціонером Страутманом і не викрив очолюваної ним групи, навпаки, сприяв своїми виступами на його захист на зборах. За це у Кам'янці-Подільському був виключений з комсомолу.

Комуністи інститутського партосередку вважали за велику політичну помилку Горецького те, що він тримав Саса на роботі, знаючи про його контрреволюційний виступ у Кам'янець-Подільському інституті [19, с.37-39].

Відтоді заклик «Допоможемо ГПУ у викоріненні шкідництва на науковому фронті» справді був керівництвом до дії. Дедалі бурхливішим ставав потік доносів і викриттів, дедалі частіше відбувалися збори, на яких «виводили на чисту» воду націоналістів, ворогів народу. Причому ці збори тривали не один день, і не півтори-дві години. Скажімо, збори партосередку розпочалися 26 березня 1937 року о 16 годині і тривали до години ночі, але не закінчилася й були продовжені 27 березня з 17-ї до 4-ої години ночі.

Грунтовній «переробці», зокрема, було піддано доцента Лапу В.Г, який у приватних розмовах із колегами неодноразово намагався захистити професора Марченка, «консерватора в науці, колишнього дворянина». Інформацію про це підготував кандидат у члени партії Стельмахівський, навіть не підозрюючи, яка доля чекає його самого в недалекому майбутньому. Згодом на засіданні парткому доцент Лапа був звинувачений у тому, що, виконуючи обов'язки голови місцевкому, не вів активної боротьби з ворогами, більше того — одержував директиви від колишнього директора Горецького. Лапа тоді визнав, що одного разу був у кінотеатрі разом із Горецьким та Сасом на фільмі «Ленін у Жовтні», але ніяких директив ні від кого не одержував.

Неабияким гріхом доцента було кваліфіковано те, що він у своїх лекціях Кіровський район назвав по старому — Зінов'євським, отож прізвище ворога лишилось у студентських зошитах. А ще ж, будучи пропагандистом гуртка комосвіти, «навмисне не подавав ролі вождів Леніна і Сталіна у Жовтневій революції». У викладенні фахових дисциплін допускав політично шкідливі трактовки. Крім того, Лапа так скерував місцевий комітет, що лектори не ходили на мітинги, маніфестації. Організував групу, в яку втягнув членів місцевкому Германа, Тарасюка, лекторів Баранівського, Яценка. Стверджувалося, що група діяла проти заходів партії та комсомольської організації по очищенню інституту від ворожих людей, а також від таких, що випадково потрапили на ідеологічну роботу. Було доручено тодішньому директору Філоненку перевірити справу Лапи «на предмет його дальшого перебування на посаді доцента» [20, с.2, 11, 17, 25].

На подібних зборах і засіданнях професора Марченка, приміром, звинувачували в тому, що він ігнорує методи і досягнення стахановців сільського господарства, орієнтує на куркулів. Помічник директора Джуринський потрапив під нищівну критику за те, що брав активну участь у релігійному Воздвиженському братстві, а, читаючи лекції загального землеробства, «змазував роль колективізації у піднесенні сільського господарства». З протоколів довідуємося, що Молотківський, який «керує кафедрою ботаніки, — син жандарма, є заяви про те, що тримав зв'язок із контрреволюційною групою Гаморака в Кам'янець-Подільському інституті», Москвичов на лекціях наводив дані про те, що в капіталістичних країнах є безмежні можливості для розвитку сільського господарства». Цього було досить, щоб порушити питання про звільнення з роботи [21, с.11].

Стає жахливо від того, яку моральну наругу чинили над людьми. Багато кого страх за своє життя, за власне благополуччя штовхав на

доноси, викривальні заяви. Чимало хто каюся у втраті класового чуття і пильності, у тому, що не зумів своєчасно розпізнати «шкідників», «націоналістів» у колегах, і не тільки в тих, що працювали разом.

Ось виступ одного з викладачів, зафіксований в архівних документах: «Всі розмови про те, що я ніби-то троцькіст — невірні. В 1923 році на зборах від опозиції виступав Преображенський, говорив про імпорт сільгосппреманенту. Я погоджувався з його думкою і про це говорив товаришам. Але ніколи не голосував проти резолюції ЦК і не виступав за троцькізм. Моя дружина — вчителька 28-ї школи — одержала від мене статистичні матеріали для доповіді в школі на тему «Тринадцять років без Леніна». В доповіді говорилося, що колгоспи — приватні об'єднання. Це протаскування троцькізму вона зробила випадково. Я до цього ніякого відношення не мав» [22, с.76].

Активними організаторами шельмування ні в чому не винних людей були секретар парткому Шульга й викладач Стельмахівський, секретар комітету комсомолу Станішевський. Та ось в архівних документах зустрічаємо розгляд персональної справи кандидата в члени партії доцента Стельмахівського про його ворожі розмови із Сасом, колишнім завідувачим навчальною частиною. Що ж то були за розмови? Стельмахівський у своєму виступі пояснює: «Я хотів знати, як Сас думає про те, чи немає у нас шкідницької організації. Сасу я не довіряв і хотів виявити його ставлення взагалі». Для перевірки задав досить «наївне» і «просте» запитання: «Коли б на Україну прийшов Гітлер, фашизм, хто б з колективу наших лекторів, на твою думку, підтримав би фашистів». Сас тоді відповів, що «Гітлера, фашистів, на його думку, підтримуватимуть лектори Марченко, Молотківський, Клименко, Демченко, Наливайко [23, с.75].

Ці розмови Стельмахівський від парторганізації приховав. «За контрреволюційні розмови з політично сумнівними особами (націоналістом Сасом) та скриття їх від парторганізації Стельмахівського А.Ф. з кандидатів партії виключити». Ось так із викривальників сам потрапив у шкідники.

Події, що відбувались в навчальних закладах, знайшли відображення в публікаціях газет: окружної «Радянська Волинь» та обласної (після утворення Житомирської області у вересні 1937 р.) «Червоне Полісся». Одна з них — «Буржуазні націоналісти та їх покровителі в Житомирському сільськогосподарському інституті», інша — «Вщент розгромити всі ворожі гнізда», була й така: «Викорчувати до останку ворожу нечисть в сільгоспінституті». В одній парторганізації звинувачувалася в політичній сліпоті, а тому, мовляв, «шкідники» знахабніли до того, що відкрито проповідували фашистські теорії, давали студентам прямі шкідницькі настанови. Позицію парткому охарактеризовано як «ідіотську безтурботність і навіть потурання ворогам». В іншій читаємо, що «довгий час ворожій зграї вдавалося діяти безкарно під покровительством колишнього секретаря парткому, нині викритого ворога народу Шульги». Партійну і комсомольську організацію закликали «нарешті по бойовому взятися до виконання рішень XIV з'їзду

КП(б) У і до кінця викорчувати всю ворожу нечисть, яка ще залишилася в стінах сільськогосподарського інституту». Містилися в публікаціях куди категоричні заклики: «Вщент розгромимо всі ворожі гнізда! Зітремо з лиця землі, розвіємо на порох всіх ворогів народу!» [24].

Цікавою була реакція на ці публікації в колективі інституту. При їх обговоренні викладач Столяренко запропонував уважніше придивитися до людей з редакції. Бо ж, виявляється, там працює куркуль Белеуш, та й загалом дивно виходить: посадили ворога народу Айзмана, колишнього редактора, а решта всі чисті. Такого, мовляв, бути не може, значить і редакції треба шукати ворогів, ще раз переконуєшся в мудрості народу, який твердить, що посієш, те й пожнеш [25, с.84].

Обстановка взаємної підозрливості, заповзятливі пошуки ворогів захопили й студентське середовище. Викривальний пафос особливо характерний для виступів однієї студентки (не будемо називати її прізвища, щоб не задавати прикроців дітям і онукам). На зборах партосередку 27 вересня 1937 року вона наголошує на необхідності краще працювати з комсомольцями, а то ж студент Гаврилов навіть насмілився кепкувати з постанови уряду про створення Житомирської області. Ходив по коридору і говорив своїм товаришам таке: «подавайте заяви на голову облвиконкому, поки місце вільне». Іншим разом заповзятлива викривальниця заявила: «В нашому інституті не викрито ніякої ворожої організації, але ворожа рука працює і в нас. Так, студент Коваль каже, що Сталін не правильно обґрунтує, чому саме нам потрібно сім мільйонів пудів хліба. Студент IV курсу Галицький говорить, що сільське господарство у нас дефіцитне. Студент Філіпович і його кімната неправильно трактують виборчий закон», «студент Свирчевський приносить зошит з фашистськими рисунками», а також на комсомольських зборах студент Барановський сказав, «що вороги народу пропорційно зростають до міці країни» [26, с.100, 102].

Було затавровано ганьбою вчинок студента Кучинського, який, ознайомившись зі зразком виборчого бюлетеня, запитав: «А кого ж викреслювати будемо?» На зборах 27 листопада 1937 року порушується питання про виключення студента Зеленського «за антирадянську роботу». В чому ж конкретно вона полягала? Виявляється, багато читав літератури, і головне — читав Єсеніна, Винниченка та інших, якими його нібито «снабжав» Станішевський [27, с.100, 102].

Шкідників та ворогів народу виявляли й з-поміж обслуговуючого персоналу. Виноситься на обговорення питання про політичне довір'я завідуючій бібліотекою Щедрині і про звільнення її з роботи. Вона ж бо «засмітила бібліотеку ворожою літературою, не вжила заходів по зняттю літератури ворога народу Попова» [28, с.86].

Подібні звинувачення означали, що людину не тільки звільнять із роботи чи виключать із партії, комсомолу, з інституту, їх засудять до багаторічного ув'язнення в страхітливих таборах або й до смертної кари. Були ізольовані органами НКВС усі три військові керівники: корець Когай Сен-Ун був оголошений японським шпигуном, латиш

Август Пунно — звинувачений у зв'язках з контрреволюційною німецькою фашистською військово-повстанською організацією, яка ставила своєю метою «в момент войны Германии и Советского Союза организовать вооруженное восстание в тылу Красной Армии, добываясь победы над частями Красной Армии и отторгнувши Украину, построить фашистское государство», а також вести активну диверсійну роботу. Але із цих звинувачень спочатку А.Пунно визнав лише те, що не зумів навести належної дисципліни в організації занять із студентами з військової підготовки. «Студенти не ходили на військові заняття, і я їм нічого не говорив», — заявляв А.Пунно. Але тривалі допити та фізичні знущання, які були застосовані до заарештованого, змусили його визнати себе причетним до контрреволюційної організації. Рішенням трійки УНКВД Житомирської області від 21 вересня 1938 року А.Пунно та інших 37 звинувачених було засуджено до вищої міри покарання, і 27 вересня їх — розстріляли [29, с.35, 214].

Не витримає численних несправедливих звинувачень на зборах і в газетах один із кращих професорів інституту М.Ю.Марченко, передчасно пішов з життя [30, с.2, 17, 26]. Але ж його недобррозичливці на тому не заспокоїлись, почалося переслідування тих, хто не зрадив принципів порядності, людськості, — викладачів, які віддали йому останню шану, — «брали участь у похоронах контрреволюціонера, націоналіста». І все це відбувалося в той час, коли в Україні гостро бракувало висококваліфікованих фахівців, здатних організувати високоефективне сільськогосподарське виробництво. Були цілі райони, в яких колгоспи не мали агрономів.

Лише смерть Сталіна, арешт Л.Берії та його помічників дозволили зробити певні кроки на шляху до лібералізації радянського суспільства. Поступово розгортався і процес реабілітації незаконно засуджених. У 1955-1957 роках було встановлено, що всі засуджені, які звинувачувались у причетності до військово-повстанської організації на території Житомирської області (серед них викладачі ЖСХІ), були заарештовані необґрунтовано і безпідставно, а тому рішення трійки необхідно відмінити. У процесі слідства було виявлено, що колишній начальник УНКВД Житомирської області Вяткін, начальники відділів Волошин, Тетерев і інші ще в 1939-1940 рр. визнали — ці арешти та вироки проводились без відповідних та компрометуючих матеріалів, на основі фальсифікацій протоколів допитів та інших слідчих документів, «а немцев, поляков и других арестовали исключительно по национальному признаку, причем к арестованным применялись физические меры воздействия» [31, с.214, 220].

Вияткову роль у подальшому розгортанні процесу реабілітації відіграли XX з'їзд КПРС, а також прийняті згодом політичні та правові рішення, які відкрили можливість повернути добре ім'я багатьом, сказати правду про тих, хто став жертвою незаконних репресій, глибоко проаналізувати обставини, які привели до всенародної трагедії.

Та яким би трагічно-важким не було становище, які б випробування не випали на долю інститутського колективу, викладачі про-

довжували чесно виконувати покладені на них обов'язки, а студенти — наполегливо оволодівали знаннями. Житомирський сільськогосподарський інститут підготував тисячі спеціалістів, які прославилися творчою працею на землі, внеском у сільськогосподарську науку. Однак ми не маємо права забувати своєї історії, повинні знати всю правду, якою б гіркою вона не була. Відкидати минуле, забувати його — це означає не мати майбутнього.

Отже, введені у науковий обіг нові архівні документи дають змогу повніше та об'єктивніше зрозуміти всю масштабність трагедії, мають слугувати відновленню історичної справедливості та можуть стати цінним джерелом для дослідників у подальшому науковому пошуку.

Список використаних джерел:

1. *Нариси з історії технічної освіти на Житомирщині* // За ред. доктора історичних наук, професора Кругляка Б.А. — Житомир: ЖІТІ, 1997. — 94 с.
2. *Розвиток української культури за роки Радянської влади.* — К.: Наукова думка, 1967. — 334 с.
3. *Державна* Агроекологічна Академія України. — К.: Аграрна наука, 1997. — 202 с.
4. *Житомирський* обласний державний архів (ЖОДА). — Ф. 217. — Оп 1. — Спр. 11. — Арк. 41.
5. ЖОДА. — Ф. 217. — Оп. 1.— Спр. 11. — Арк. 43, 45.
6. ЖОДА. — Ф. 217. — Оп. 1.— Спр. 11. — Арк. 51.
7. ЖОДА. — Ф. 217. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 32, 45. — Спр. 5. — Арк. 55.
8. ЖОДА. — Ф. 217. — Оп. 1.— Спр. 11. — Арк. 65.
9. ЖОДА. — Ф. 217. — Оп. 1.— Спр. 11. — Арк. 20-23.
10. ЖОДА. — Ф. 217. — Оп. 1.— Спр. 11. — Арк. 24-25.
11. ЖОДА. — Ф. 217. — Оп. 1.— Спр. 11. — Арк. 28.
12. *Щетинов Ю.Л.* Режим личной власти: к истории формирования // Вестник Московского университета. Серия — История. — 1989. — №4.
13. *Мацевич А.Ф.* Микола Скрипник: Біограф. повість. — К.: Молодь, 1990. — 216 с.
14. *Про додаткове* вивчення матеріалів, пов'язаних з репресіями, що мали місце в 30-40-і та на початку 50-х років // Історія України в документах, матеріалах і спогадах очевидців: Методичні рекомендації. Укл.: Л.Г.Мельник, А.Г.Слюсаренко, В.А.Короткий і інші — К.: УМК ВО, 1991. — 316 с.
15. ЖОДА. — Ф. 217. — Оп.1. — Спр.45. — Арк.11.
16. *Платоненко А.* Клясовий ворог на науковому фронті // Більшовик України. — 1931. — №№17, 18.
17. ЖОДА. — Ф. 217 — Оп 1. — Спр. 45. — Арк. 1, 2, 15, 20.
18. ЖОДА. — Ф. 217 — Оп 1. — Спр. 45. — Арк. 25.
19. ЖОДА. — Ф. 217 — Оп 1. — Спр. 45. — Арк. 37-39.
20. ЖОДА. — Ф. 217 — Оп 1. — Спр. 45. — Арк. 2, 11, 17, 25.
21. ЖОДА. — Ф. 217 — Оп 1. — Спр. 45. — Арк. 11.
22. ЖОДА. — Ф. 217 — Оп 1. — Спр. 45. — Арк. 75.
23. ЖОДА. — Ф. 217 — Оп 1. — Спр. 45. — Арк. 76.
24. *О.Дорошенко, Я.Сніговий.* Вшент розгромити всі ворожі гнізда // Радянська Волинь. — 22 серпня. — 1937; *О.Дорошенко, Я. Сніговий.* Буржуазні націоналісти та їх покровителі в Житомирському сільськогосподарському інституті // Радянська Волинь. — 21 вересня. — 1937.
25. ЖОДА. — Ф. 217. — Оп.1. — Спр. 45. — Арк. 84.

26. ЖОДА. — Ф. 217. — Оп.1. — Спр. 45. — Арк. 82, 83, 88, 102.
27. ЖОДА. — Ф. 217. — Оп.1. — Спр. 45. — Арк. 100, 102.
28. ЖОДА. — Ф. 217. — Оп.1. — Спр. 45. — Арк. 85.
29. ЖОДА. — Ф. 217. — Оп.1. — Спр. 45. — Арк. 35. — Ф. 5013 — П. — 5217. — Т.2.
30. ЖОДА. — Ф. 217. — Оп. 1. — Спр. 45. — Арк. 2, 17, 26.
31. ЖОДА. — Ф. 217. — Оп. 1. — Спр. 45. — Ф. 5013 — Спр. 5217. — Т.2.

In a paper, prepared on the basis of documentary materials of Security Service of Ukraine and other sources non available for scientists in past, tragic destiny of lecurers, employees and students of Zhytomyr Agroecological University that became the victims of mass illegal reprisals of 20-30-s is described. As well as complicated and contradictory processes of establishment of this institution. The stuidents and professors of Kamyanets-Podilsky Agricultural Institute became the voctims of bloody Stalin regime. When the Institute was closed they became the students of Zhytomir Agricultural Institute. Ivan Ogienko was doomed to live with the stigma of nazi and the enemy of Ukrainian nation.

Key words and word-combinations: the policy of proletarianization, clearing campaigns, enemies of people, nationalism.

Отримано: 28.05.2007 р.

УДК 821.161.2'05/06

М.О.Лецін

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ІВАН ОГІЄНКО І ПИСЬМЕННИКИ ЗЕМЛІ ЖИТОМИРСЬКОЇ

Стаття висвітлює вплив лінгвостилістичних і перекладницьких поглядів, а також християнського світогляду Івана Огієнка (митрополита Іларіона) на житомирських письменників ХХ століття.

Ключові слова і словосполучення: письменник, Житомирщина, лінгвостилістичні погляди, премія імені Івана Огієнка, християнський.

Наш краєнин Іван Огієнко, по-перше, не обминув увагою земляків — письменників землі житомирської, а по-друге, з'єднав у єдине перевесло представників різних генерацій. Нашою метою є висвітлення зв'язків І.Огієнка з письменниками Житомирщини. Ці зв'язки вже входили в коло зацікавлень дослідників (див. використану літературу), але на часі — концентрація проблематики.

Щодо сучасників, яких можна віднести до одного покоління з І.Огієнком (тих, що народилися в ХІХ столітті), то їхню творчість він оцінював переважно з точки зору мовознавця. Так, враховуючи зросійщеність українства за царату, І.Огієнко позитивно оцінював сам факт володіння з боку Лариси Косач, майбутньої поетеси, українською мовою і тим паче участь Лесі Українки у розвитку літературного взірця мови: «Українська поетеса Леся Українка в розвої української літературної мови свого часу має чи не найвидніше місце.